

ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ОСНОВА ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розглядаються лінгводидактичні основи вивчення лексики та методика практичного застосування теоретичного матеріалу в початковій школі.

Ключові слова: лексикологія, омоніми, синоніми, антоніми, пароніми.

The article examines the linguistic didactic foundations of vocabulary learning and the method of practical application of theoretical material in primary school.

Key words: lexicology, homonyms, synonyms, antonyms, paronyms.

Слово – це основна, базова одиниця мови, яка служить для назви предметів, властивостей, дій і процесів. Т. Биндіна та О. Костенко зазначають: «У словах реалізуються наші думки й почуття. Зі словами пов'язані всі інші одиниці мови. Всю сукупність слів у мові та всю сукупність значень, які закріпились за словами в процесі багатовікового користування мовою прийнято називати терміном лексика. Під поняттям «сукупність усіх слів» треба розуміти не просто суму їх, а струнку і складну систему лексичних одиниць мови, в їхніх взаємозв'язках і залежностях, що виявляються в процесі мовлення» [1, с. 153].

Роль вивчення лексики в початковій освіті проаналізувала Н. Полуденко. Дослідниця зазначає: «У процесі оволодіння лексикою учні знайомляться зі словом як лексичною одиницею, із значенням слова, багатозначністю, прямим і переносним значенням, омонімами, синонімами, антонімами, знайомляться з лексичними шарами української мови з погляду походження і продуктивності вживання (спільнослов'янські, власне українські, запозичені слова, неологізми і застарілі слова), з погляду функціонування в мовленні (загальноновживані слова, професіоналізми і діалектизми)» [3, с. 119]. Це дозволяє здобувачам початкової освіти вивчати інші розділи шкільного курсу мови – фонетику, граматику, словотвір, стилістику, фразеологію, – опанування якими можливе лише на широкій лексичній основі.

Розділ науки про мову, який вивчає лексику, тобто словниковий склад мови й слово як його основну одиницю називають лексикологією.

Т. Биндіна та О. Костенко підкреслюють: «Лексикологія розглядає словниковий склад мови в таких аспектах:

- лексика споконвічна (питома, незапозичена) і лексика запозичена;
- загальноновживана і професійна;
- нейтральна і стилістично-забарвлена;
- активна і пасивна;
- нова і застаріла тощо» [1, с. 153].

У лексикології вивчаються однозначні й багатозначні слова, омоніми, пароніми, синоніми, антоніми, діалектизми й жаргонізми. У праці Т. Биндіної та О. Костенко зазначається: «У мові є слова, що мають тільки одне лексичне значення. Інших лексичних значень ці слова не мають. Вони однозначні. Однозначні слова мають чітко виражену співвіднесеність, одне стійке значення, що не залежить від контексту (словесного оточення). Вони здатні називати тільки одне якість поняття, одне явище дійсності, одну ознаку тощо» [1, с. 154].

Крім однозначних, є багатозначні слова. Т. Биндіна та О. Костенко багатозначні слова визначають так: «Це слова, що мають у контексті кілька значень. Багатозначними є більшість слів сучасної української мови. Це такі слова, що, залежно від контексту, можуть мати кілька значень (прямих і переносних). Наприклад, слово легкий може

означати вагу (легкий пух), міру завантаженості (легкий день), характер складності задачі (легка задача)» [1, с. 154].

Робота над вивченням багатозначності слів у початковій школі передбачає:

- розуміння дітьми того, що слово може мати не одне, а кілька значень;
- точність уживання багатозначних слів у мовленні [1, с. 154].

Ще одне явище лексикології, яке вивчається в початковій школі, - омонімія. У праці Т. Биндіної та О. Костенко зазначається: «Омоніми – слова, які мають однаковий звуковий склад, але різні за лексичним значенням. Омоніми утворюються внаслідок випадкового збігу звучання слів і внаслідок певного розходження значень багатозначного слова, коли зв'язки між значеннями практично втрачені» [1, с. 154].

Т. Биндіна та О. Костенко зазначають: «Із словами-омонімами учні практично знайомляться ще в період навчання грамоти (ключ, лист та інші). У наступних класах учні продовжують спостерігати за новими для них словами-омонімами (без термінів). Робота над вивченням омонімів має на меті:

- усвідомлення учнями того, що окремі слова, які однаково звучать, мають різне значення;
- точне вживання однозвучних слів у мовленні» [1, с. 154].

Ознайомлення учнів із словами, які однаково звучать, але мають різне значення, починається в період навчання грамоти. Називаючи зображені предмети одним і тим же словом (коса, лист, котики), діти переконуються в тому, що різні предмети можуть мати однакову назву [1, с. 154].

Також молодші школярі знайомляться на уроках української мови з явищем паронімії. Т. Биндіна та О. Костенко дають таке визначення: «Пароніми – це слова подібні між собою за звучанням і написанням, але різні за значенням. У вузькому розумінні цього терміна це схожі спільнокореневі слова. У широкому розумінні пароніми – це будь-які схожі за формою слова: компанія – кампанія, варта – вахта, мимохіть – мимохідь, боцман – лоцман [1, с. 155].

Особливе місце в методиці вивчення української мови в початковій школі належить антонімії та синонімії. У роботі Т. Биндіної та О. Костенко антоніми визначаються як «слова з протилежним лексичним значенням. Антоніми допомагають яскравіше, повніше й експресивніше передавати думки. Вони дають можливість контрастно характеризувати предмети, явища тощо» [1, с. 155].

Т. Биндіна та О. Костенко вказують: «Ознайомлення дітей зі словами протилежного значення починається з організації спостереження за вжитими в реченні антонімами. Спостереження за вживанням антонімів у прислів'ях можна організувати на уроках читання. Важливо показати дітям, що антонімами можуть бути тільки ті слова, які належать до однієї і тієї ж частини мови» [1, с. 155].

Для закріплення знань із даної теми учням пропонуються такі завдання;

- дібрати протилежні за значенням слова;
- утворити протилежні за значенням словосполучення;
- виписувати парами антоніми із заданого вірша;
- добирати антоніми до заданих слів самостійно або за допомогою словника та ін.[2]

Синоніми – це слова, що мають близьке чи однакове лексичне значення, але різний звуковий склад. Т. Биндіна та О. Костенко вказують: «Уміле використання синонімів робить мовлення багатшим, емоційно-насиченим, досконалішим. Називаючи одне і те є явище об'єктивної дійсності, синоніми виражають додаткові смислові відтінки і тим самим допомагають глибше розкрити відповідне поняття. Наприклад, до слова плакати, що виражає основне поняття «проливати сльози», синоніми: голосити, ридати, ревити, рюмсати, хлипати» [1, с. 155].

У підручнику «Українська мова та читання» М. Вашуленко пропонує такі види завдань на закріплення знань про синоніми:

- згрупувати і виписати у два рядки слова-синоніми;

- скласти і записати з синонімами речення;
- дібрати до поданих слів синоніми;
- пояснити за допомогою відповідних синонімів значення висловів та ін.[2]

Як зазначають Т. Биндіна та О. Костенко: «У процесі роботи над синонімами вчитель має сформувати у дітей уміння:

- розрізняти в мовленні близькі за значенням слова;
- добирати синоніми;
- замінювати в тексті те чи інше слово відповідним синонімом;
- самостійно вживати в готовому тексті дібране за смыслом синонімічне слово;
- самостійно вибирати із свого лексичного запасу найбільш влучний для висловлення власної думки синонім» [1, с. 156].

Формуванню в учнів лексичної компетентності сприяють лексичні вправи й завдання. До таких вправ Л. Шевцова відносить:

«- вправи, пов'язані з роботою над значенням слова (запис тлумачення лексичного значення; розпізнавання слова за його тлумаченням; добір слів, що утворюють семантичне поле основного слова тощо);

- вправи, спрямовані на попередження, знаходження, виправлення лексико семантичних і лексико-стилістичних помилок (показ лексичної сполучуваності, відображення сфери стилістичного вживання слова тощо);

- вправи, пов'язані з розмежуванням різних значень багатозначного слова на синтаксичній основі (зіставити два види полісемічного слова й знайти до одного з них семантичне поле, за поданим тлумаченням розмежувати різні значення слова тощо);

- вправи, спрямовані на семантизацію значень слова на основі його семантичних зв'язків (знайти у тексті до одного із значень багатозначного слова родо-видові, синонімічні, антонімічні ряди та ін.);

- вправи, спрямовані на актуалізацію семантизованого слова (скласти словосполучення, речення, написати твір-мініатюру та ін.);

- вправи, що попереджають лексичні помилки» [5, с. 382–383].

У сучасній лінгводидактиці підкреслюється важливість практичної сторони оволодіння лексикою української мови. Н. Полуденко зазначає: «працюючи над збагаченням словникового запасу учнів, не можна обмежуватись лише з'ясуванням значень слів, їх емоційного забарвлення і сфери вживання. Учні мають знати також у теоретичному і практичному плані закономірності сполучення слова, умови й особливості його використання. Отже, треба вчити не тільки розуміти слово, а й доцільно його вживати» [3, с. 120].

Згідно з Державним стандартом початкової освіти формування комунікативної компетентності є пріоритетним завданням мовно-літературної освітньої галузі. У Типовій освітній програмі початкової освіти виділено такі змістові лінії: «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовлення», «Театралізуємо» [4, с. 5]. Згідно програми з української мови у початкових класах під час опрацювання розділу «Слово» вивчення кожної частини мови здійснюється практично: спочатку учні засвоюють теоретичні відомості про певне лексичне явище, а потім спостерігають це явище в реченні чи тексті. Також за програмою теоретична інформація та правила розраховані не стільки на запам'ятовування, скільки на практичне засвоєння.

Отже, оволодіння здобувачами початкової освіти відомостями з лексики сприяє поглибленню їхніх знань про слово, його лексичне значення, основні лексико-семантичні групи слів. Цілісне вивчення мови й мовлення, яке досягається на основі практичного засвоєння лексичних явищ, забезпечує становлення мовної особистості учня початкової школи, збагачення його лексичної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Биндіна Т. В., Костенко О. К. Роль теоретичних знань із лексикології у збагаченні мовлення молодших школярів. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки. 2022. Вип. 1. С. 152–158.
2. Вашуленко М. С., Васильківська Н. А., Дубовик С. Г. Українська мова та читання : підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
3. Полуденко Н. П. Лінгводидактичні основи роботи над словом у початкових класах. Гуманітарно-педагогічна освіта: здобутки, проблеми, перспективи : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. 2021. С. 118–121.
4. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3-4 клас [Електронний ресурс]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.14/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>
5. Шевцова Л. С. Формування мовленнєвої компетентності у процесі засвоєння лексикології. 2014. Випуск №20.С. 51-57

Рекомендує до друку науковий керівник доцентка Сугейко Л.Г.